

מ ב א

1. חביבות השמיטה, ייחודה וחשיבותה

"כל השביעין חביבין..."

בשנים - שביעי חביב שנאמר: 'זהשביעית תשמטנה ונטשתה'...

בימים - שביעי חביב שנאמר: 'זיכרך א-להים את יום השביעי'...

בחודשים - שביעי חביב שנאמר: 'בתודש השביעי באחד לחודש'...

(ויקרא רבה, כ"ט, י"א).

מתוך חביבותם היתירה של שלוש השביעין הללו, העניקה להם התורה, ולהם בלבד, את התואר והכינוי המיוחד - "שבת שבתון".

היום השביעי: "וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש כל מלאכה לא תעשו" (ויקרא, כ"ג, ג).

השנה השביעית: "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה, שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור" (ויקרא, כ"ה, ד).

ושיאו, פסגתו ומרכזו של החודש השביעי: "...בעשור לחודש השביעי הזה יום הכיפורים הוא... שבת שבתון הוא לכם ועיניתם את נפשותיכם" (ויקרא, כ"ג, כ"ז-ל"ב).

ביטוי מיוחד ומשותף זה מציין את ייחודן ומעלתן היתירה של שלוש הקדושות הללו:

קדושת היום השביעי והשביתה בו מכריות:

"כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ" - יש בורא עולם ומקיימו, יש אחראי ומנהיג לסדריו המופלאים ולהתמדתם.

קדושת החודש השביעי והשביתה בימים הנוראים מכריות:

"שכל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון" - יש השגחה והנהגה, יש שופט עליון. יש מי שפוקח עין וסוקר את בריותיו, בוחן את מעשיהם ומשלם להם כפועלם.

קדושת השנה השביעית והשביתה בשבת הארץ מכריות:

"כי לי הארץ" - קדושה ומיוחדת היא ארץ ישראל בהיותה "ארץ אשר ה' א-להיך דורש אותה, המיד עיני ה' א-להיך בה מרשית השנה ועד אחרית שנה" (דברים, י"א, י"ב).

הכרות השבת - ה' בורא העולם, משתכללת ומתעצמת בארץ ישראל. היא נבחנת וחובעת ביטוי בפועל בשנה השביעית, המחייבת אותנו להפקיע את בעלותנו על הארץ, ואוסרת עלינו לעשות ולנהוג בה כרצוננו. אין אנו יכולים לעובדה ואין אנו רשאים לאסוף ולהשתלט על יבולה. אין אנו אדוני הארץ! הידיעה האמונית הכללית ש"לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה", מתפרטת ומתלבשת בביטוי מעשי המכריז:

"כי לי הארץ כי גרים ותושבים אתם עמדי" (ויקרא כה, כג).

הכרזת הימים הנוראים - ה' משגיח על בריותיו וקובע את גורלם, אף היא משתכללת ומחעצמת ובאה לידי מבחן וביטוי מעשי בשנת השבע, בה אנו מחזירים לתודעתנו, שהפרנסה, השפע, הטובה והברכה אינם תלויים בכוחנו ובעוצם ידינו, אלא בה' א-לקיך "הנותן לך כה לעשות חיל". אף כאן האמונה הכללית הזו מתפרטת ומוצאת את ביטוייה ומבחנה המעשי ב"זכי תאמרו מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו". ובתשובתה הגוקבת של התורה: "וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית". רק ידיעה ואמונה זו יכולה לתת לנו את הכוח, האמונה והעוז הנחוצים כדי לקיים את מצוות השנה השביעית. בשנה השביעית מבטאים אנו בשביתתנו את אמונתנו שהברכה תשרה במעשי ידינו כתוצאה מדבקותינו במצוות הקב"ה ובתורתו, לא פחות מאשר כתוצאה מהשתדלותנו ומחכמתנו.

האמונות הללו מתמקדות ומתגברות דווקא בארץ ישראל, היונקת שפע קודש מחיבורה המיוחד עם הקב"ה שקבע בה את משכנו ושכינתו. ארץ זו - נחלת ה' ומקום קודשו, בה מורגשת וניכרת השגחתו, הנהגתו ואדנותו של הקב"ה יותר מאשר בכל מקום אחר בעולם. על כן, דווקא בארץ ישראל, נדרש עם ישראל לקיים את מצוות השנה השביעית - שנת השבתון.

כפי שכולנו משתדלים, שהשבת תשאיר את רישומה בנפשנו למשך כל ששת ימי המעשה שבעקבותיה; וכפי שכולנו מצפים ומתפללים שבחודש השביעי נצליח כולנו לפתוח את לבבנו ולספוג אל קרבנו את אוירת הימים הנוראים ועוצמתם, והתעלות זו תשפיע על השנה כולה; כך גם שואפים ומשתוקקים כולנו שהשנה השביעית - שנת השבתון, תטביע את חותמה עלינו, ושבעז"ה, נזכה לקלוט לקרבנו את עוצמתה, את ברכתה ואת השפעתה הרבה גם לשש השנים שאחריה.

2. מגמת הספר ומטרתו

מגמתו של ספר זה לנסות ולהתוות דרך מעשית לקיום מצוות השמיטה במדינת ישראל במציאות החקלאית המודרנית. הרעיון לנסות ולהציע דרך שתאפשר להרחיב את מעגל החקלאים שאינם מפקיעים את המצווה מאדמותיהם ע"י היתר המכירה. בהתאם לכך, מנסה ומתיימר ספר זה להציע פתרונות הלכתיים המיועדים לא רק ליחידים השומרים שמיטה כהלכתה, אלא לציבור חקלאים גדול ורחב המייצר כמויות גדולות של תוצרת חקלאית מגוונת.

בעיות החקלאות המודרנית במדינת ישראל - מחד גיסא, והעובדה שמצווה זו מוטלת על כתפיו היגעות של ציבור מצומצם יחסית, שגם ללא מצוות השמיטה נאבק קשות במלחמת קיום יום-יומית על מנת לשרוד בשטח חשוב זה של עבודת האדמה בארץ ישראל - מאידך גיסא, מחייבות לברר שאלות הלכתיות יסודיות לעומקן בכוחא דהיתרא. עלינו לבחון האם יש דרך מעשית שיש לה בסיס הלכתי מקובל, שהציבור החקלאי הרחב יוכל לעמוד בה ללא סיכון בהתמוטטות כלכלית כללית, או שנגזר עלינו להמשיך ולהפקיע

את מצוות השמיטה מרוב אדמות ארץ ישראל, ולהסתכן בכך, שמשמיטה לשמיטה יהיה קשה ומסובך יותר להשתחרר מתלותנו בהפקעת המצווה.

קטונתי מלהתערב במחלוקת ההלכתית שבין גדולי התורה באשר להיתר המכירה - בכלל, וביישומו בדורנו בפרט. איני יכול לומר שאין ממש בדברי האומרים שהיתר המכירה איננו תקף בימינו, שהרי כך סברו בעבר הנצי"ב, הרי"ד סולוביצ'יק מבריסק, ולאחר מכן, הרידב"ז, ה"חזון איש" ועוד. כך סוברים גם הרבה מגדולי התורה ומפוסקי הדור המובהקים בדורנו, וביניהם גם כאלו הסבורים שהיתר המכירה איננו תקף בימינו, דווקא מתוך עמדתם כי לשינויים שחלו עם תקומתה של מדינת ישראל יש גם משמעות הלכתית.

מצד שני, איני יכול לומר, שאין ממש בדברי האומרים שיש תוקף להיתר המכירה בימינו, שהרי כך סברו בעבר הרי"א ספקטור מקובנא, הרב יהושע מקוטנא, הרב א"ה קוק, הרב צ"פ פרנק, כל הרבנים הראשיים לישראל, שהפעילו את ההיתר הלכה למעשה ועוד. וכך סוברים היום רבים מפוסקי ההלכה המובהקים בדורנו, שדעתם נתקבלה ופשטה בקרב רוב הציבור - הקלאים וצרכנים שומרי המצוות בדורנו¹.

אך כיוון שגם המתירים לסמוך על היתר המכירה קובעים כולם, באופן שאינו משתמע לשתי פנים, שעלינו להשתדל, לשאוף ולחתור בכל יכולתנו לקראת שמירת שמיטה כהלכתה וכמאמרה ללא הפקעת המצווה, נמצא שמגמתו העיקרית של ספר זה - לעודד, הן את הרבנים והן את החקלאים, לחתור לקראת שמירת שמיטה ללא הפקעתה ע"י היתר המכירה - איננה נתונה כלל במחלוקת.

הכל מסכימים, שהפקעת מצוות השמיטה קורעת מאתנו מצווה מרכזית ביותר מהתורה, והכל גם מסכימים שתהליך הגאולה - לו אנו עדים בעינינו, צריך להביא, בין השאר, לשמירת שמיטה כהלכתה². הכל מסכימים שיש נזק חינוכי ניכר בהפקעת מצווה מתוך נימוק של חוסר אפשרות לקיימה, במציאות המודרנית של ימינו. וכמו-כן, הכל מסכימים, שהדרך שבה אנו נזקקים להפקיע מצווה זו, אינה מרבה קידוש שם שמיים ויש בה מידה רבה של "עולבנא דדייני", ושהפתרון - אוי לנו שהגענו לכך - של מכירת כל אדמות ארץ ישראל לגוי, כואב וצורב ויש בו בעיה גדולה - אם לא הלכתית, הרי שלכל הפחות, מוסרית, מצפונית ורגשית.

מאמינים בני מאמינים אנו בערך הנצחי של מצוות התורה - בכלל, ובתרומתה החשובה ובמרכזיותה של מצוות השמיטה - בפרט, על כן, אנו חייבים להשתדל להגיע לקיום המצווה ולא להנציח את הפקעתה, ח"ו.

1. בדעות המתירים והאוסרים ראה באריכות: הגר"מ טיקוצ'ינסקי בס' השמיטה חלק שני, הגרש"א ב"מעדני ארץ", הרב עובדיה יוסף והרב שמואל רובינשטיין בקובץ תשוב"ע ט"ו והגר"א אלקנה שפירא בהקדמתו למדרין שמיטה לחקלאי הוצ' מכון התורה והארץ, במקורות שהובאו ע"י הרב שטרנברג בספרו "היתר תרמ"ט" ועוד.

2. וראה ברמב"ם הלכות מלכים (פי"א ה"א) שמימינו העיקריים של המשיח ש"חוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם מקריבין קורבנות ועושים שמיטין ויבולות ככל מצוותה האמורה בתורה".

3. מבנה הספר ופרקיו

כיוון שהנחת היסוד עליה מבוסס הספר כולו היא שהיתר המכירה איננו הלכה לדורות, מוקדשים שני הפרקים הראשונים של הספר לליבונו של הנחה זו וביסוסה. בפרקים אלו יתברר מדוע אין מחלוקת על כך, שאין לראות בהיתר המכירה פתרון קבע, ומדוע הודגש והותנה דווקא בהיתר זה - יותר מאשר בכל היתר אחר בו אנו משתמשים, שמדובר אך ורק בהוראת שעה שיש להשתדל מאוד שלא להיזקק לה, ושעלינו להתור ולהתאמץ לקיים את המצווה כמאמרה, ולהימנע מלהפקיעה ע"י מכירת הארץ לגוי.

בפרק השלישי³, תפורט ההצעה המעשית להרחבת שמירת השמיטה בימינו ולצמצום ההסתמכות על מכירת קרקעות הארץ לגוי. הצעה זו מתבססת על המסקנות ההלכתיות הבאות (שכמובן יוסברו, יפורטו ויוכחו בהמשך הספר):

א. למרות שבניגוד לידוע ולמקובל, אין להקל לענ"ד, במלאכות דרבנן ולהתירן בכל מקרה של "לאוקמי אילנא", ולמרות שלענ"ד, גם אין להקל במלאכות דרבנן במקום פסידא - בכל מקרה של הפסד, ניתן בכל אופן למצוא דרכים לבצע במטעים את הטיפולים הנחוצים גם ללא הסתמכות על הפקעת קדושת הארץ.

ב. למרות שכדי להימנע מאיסורי שביעית בעת שיווק הפירות, יש להקפיד על מערכת אוצר ב"ד אמיתית, הן מבחינת "בעלותו" המוחלטת של ביה"ד על הפירות והן מבחינת ההסכמים בינו ובין שלוהיו, ניתן להקים מערכת אוצר בית דין ארצית כזו, שיהיה באפשרותה לשווק כמות פירות גדולה ביותר מבלי לפגוע בקדושת הפירות.

ג. ניתן למצוא דרכים לייצא לחו"ל פירות הקדושים בקדושת שביעית, גם בלי להפקיע את קדושת הארץ, אם כי לצורך זה יתכן ויהיה צורך בביצוע מוקדם של ההסכמים עם הקניינים בחו"ל, ובאופן שהפירות ימכרו קודם להופעתם (מכירת עצים לפירותיהם).

ד. אע"פ שבגידולי שדה חד-שנתיים יש צורך לצמצם מאוד את הזריעה בשמיטה, ולקיים את מצוות התורה: "שדך לא תזרע" כפשוטה, ואע"פ שיש וחרישה אסורה מהתורה, יש מקום להקל - לגבי השדות המבורים, בעיבודים לטיוב הקרקע, כאשר אלו לא נעשים ע"י יהודי בידיים, ובכך להקטין את ההפסד כתוצאה מההוברת הקרקעות.

ה. במקומות בהם לא ניתן יהיה לוותר על הזריעה לחלוטין, ניתן לעשות זאת (ללא מכירת הקרקע לגוי) באחת מהדרכים הבאות:

1. זריעה מוקדמת (לפני שמיטה) לגבי גידולי החורף (גם ללא שינוי מחזור).

2. זריעת כותנה וגידולי סרק בגרמא.

3. זריעת ירקות ופרחים בחממות מעל מצעים מנותקים.

3. הפרק הראשון במהדורה הראשונה חולק במהדורה זו לשלושת פרקים.

ו. יש עדיפות הלכתית משמעותית למכירה פרטית המתייחסת לחלקות ספציפיות על פני מכירה כללית של כל הארץ. לכן, במקרים שבהם הפתרונות הללו אינם מספיקים, ניתן היה לזרוע כדלעיל, לאחר מכירה לגוי של חלקות ספציפיות המיועדות להיזרע.

ז. אע"פ שהיתר גרמא בשמיטה שנוי במחלוקת פוסקים גדולה, ניתן להציע דרכים מעשיות לזריעה ולחרישה שיחשבו לגרמא, ובצרוף למתיר נוסף (איסור דרבנן או מכירה לגוי) יש מקום להקל ולהשתמש בשיטה זו, במקרים שאין דרך אחרת.

ח. יש להימנע מלזרוע באדמות מדינת ישראל - גם לא בערבה הדרומית, למרות שאזור זה נמצא, לדעת חלק גדול מהפוסקים, מחוץ לגבול עולי מצרים.

כאמור, לביטוס מסקנות הלכתיות אלו ולהסברן מוקדשים שאר פרקי של הספר כמפורט להלן:

הפרק הרביעי - דן בעקרונות המרכזיים להיתר מלאכות וטיפולים חקלאיים בשביעית.
בפרק זה יוגדרו ויבוררו היתרי "לאוקמי אילנא" ו"במקום פסידא לא גזור רבנן".

בכך נחתם השער הראשון של הספר העוסק בעקרונות, ביסודות ובאפשרויות לשמירת שמיטה בימינו.

השער השני דן בדרכי היישום המעשי לשמירת שמיטה בכרמים ובמטעים. הפרקים החמישי, השישי והשביעי - עוסקים ביישום מעשי של העקרונות שהותוו בפרק הרביעי. בפרקים אלו מתבררות השאלות הנוגעות לעיבודים היותר בעייתיים בענפי המטעים - זמירה בכרם וגיזומים באפרסק, דילול פירות באפרסק והאבקה בתמרים.

השער השלישי עוסק בדרכי היישום לשמירת שמיטה בגידולי שדה חד שנתיים. פרקים שמיני עד אחד עשר עוסקים בהצעת פתרונות אפשריים לזריעת גידולי שדה. זריעה מוקדמת (כולל דיון בבעיית איסור ספיחים), זריעה (של גידולי סרק) בגרמא בעזרת מכשיר גרמא מיוחד, זריעה מחוץ לגבולות עולי מצרים ודיון בקדושת הארץ בימינו.

הפרק האחרון בשער זה (פרק שנים עשר) - דן בשאלת העיבודים המותרים בשדות מוברים, ובהגדרת מלאכת החרישה, ובאפשרות להקל על הוברת הקרקעות ע"י טיובן בשמיטה.

השער הרביעי עוסק בדרכי הטיפול בפירות בקדושת שביעית ובעקרונות להקמת מערכת אוצר בית דין ארצית. חמשת הפרקים הראשונים בשער זה עוסקים בעניינים הנוגעים לקדושת הפירות, לחובת הפקרתם ודרכי שיווקם.

הפרק הראשון (פרק שלושה עשר) - עוסק במבנה הרצוי למערכת אוצר בי"ד שתוכל לטפל בכל יכול הארץ הקדוש בקדושת שביעית. ההנחה היא, שאם יבצר מאתנו מבחינה הלכתית להיעזר במערכות השיווק הגדולות (אף אם הן תפעלנה בהתאם להנחיות שתינתנה להן ע"י אוצר בי"ד שיפקח עליהן), ושיווק הפירות הקדושים בקדושת שביעית יוטל כולו רק על כתפי בתי דין קטנים ללא יכולות כלכליות וללא ניסיון בשיווק פירות בהיקף נרחב, והשוק הפוטנציאלי יצמצם אך ורק לשכונות הדתיות, הרי שהסיכוי לפרוץ ולהרחיב את מעגל שמירת השמיטה בארץ באופן משמעותי הינו סיכוי קלוש. כמור"כ

נראה, שללא מערכות שיווק גדולות, שיהוו "גב כלכלי" לבית הדין, יהיה קשה להגיע לידי מערכת אוצר בית דין טובה ומושלמת מהבחינה ההלכתית, וכפי שיוסבר במקומו.

הפרק השני (פרק ארבעה עשר) - עוסק בדרכי השיווק של יבולי השמיטה תוך כדי שימוש במערכות השיווק הגדולות, ובברור השאלות ההלכתיות הנובעות מדרכי שיווק אלו: איסור מסירת פירות שביעית לחשודים ולעמי הארץ, גדרי המסחר האסור בפירות שביעית (שהרי פירות אלו יגיעו, מן הסתם, גם לחנויות ולידי סוחרים, והם ימכרו בחנויות ובדוכנים כדרכם בשאר השנים), דרך קביעת מחירי הפירות ע"י ביה"ד ותוכן ההסכמים בין בתי הדין והחקלאים.

הפרק השלישי (חמישה עשר) - עוסק בשאלת אפשרותו של ביה"ד לשמור על יבולי השמיטה וגדר חובת הפקרתם של פירות שביעית.

שני הפרקים הבאים (שישה עשר ושבעה עשר) - חותמים בדין בסוגיית יצוא הפירות בשמיטה. שאלת היצוא מהווה שאלת מפתח לגבי האפשרות לשמור שמיטה ללא היתר מכירה. קשה יהיה להרחיב את מעגל שומרי השמיטה, ולו למגזר הדתי כולו, אם לא תמצא דרך לייצא פירות בשנת השמיטה. שאלה זו מתחלקת לשני מרכיבים הדורשים כ"א דיון בפני עצמו - הוצאת פירות שביעית מהארץ ושאלת מסירת פירות שביעית לנכרים.

שני הפרקים האחרונים בשער זה (שמונה עשר ותשעה עשר) נוספו במהדורה החדשה, והם מתארים בהרחבה מערכת אוצר בית דין ארצית שפעלה בשמיטת תשנ"ד במסגרת "תנובה" ואת המסקנות והלקחים למעשה המתבקשים לקראת הפעלה של מערכת אוצר בית דין דומה בעתיד. בסיום השער מובאת הצעת עקרונות מעשית העומדת על הפרק להקמת אוצר בית דין של "תנובה" בשמיטת תשס"א.

בספר זה השתדלתי להצטמצם, ולא לעסוק בכל עניני השמיטה הדורשים דיון וברור, אלא להתרכז אך ורק בעניינים הנוגעים למגמתו של הספר, כפי שהוצבה לעיל. גם בעניינים בהם עסקתי, ראיתי לנכון, לקצר במקום שלא היה לי מה להוסיף על דברים מפורסמים, ידועים ומקובלים, או על דברים שאינם נתונים במחלוקת, ולהרחיב יותר, בדברים שהיה לי מה להוסיף או לחדש בהם, או בדברים פחות מפורסמים ומקובלים.

הספר עצמו איננו רק בבחינת הצגת דברים להכרעת פוסקי הדור, אלא הוא מיועד בראש ובראשונה לעורך רבני ישובים, חקלאים, אנשי משק, ומתעניינים בסוגיית השמיטה להאמין ש"לא בשמיים היא", וניתן וראוי לראות אתגר במציאת פתרונות לקיום מצוות השמיטה ללא מכירת אדמותינו לגוי מדי שבע שנים.

אני תקווה ותפילה שאף אם טעיתי בהצגת הדברים ובהצעתם, יהיה סהדי במרומים שאין זה אלא מתוך אהבה המקלקלת את השורה. ומתוך רצון עז לקיים את צוואת הגראי"ה קוק זצ"ל: "ביסוד השמיטה עלינו לרעת שאנו חייבים להתאמץ בכל כוחנו לסבב את הדברים, שסוף כל סוף תהיה שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש" (אגרות הראיה ח"א רפ"ט).

4. ההכרעה בין הפקעת המצווה לקיומה באופן בלתי שלם

כיוון שאיני מתיימר להכריע בשאלות כבדות משקל אלו הלכה למעשה, הרי שכל האמור בספר זה הינו בגדר הצעת דברים של תלמיד בפני רבותיו; וגדולי הדור, פוסקי ומורי - אלו שאליהם נשואות עיני הציבור, הם שיכריעו מה דמות תהיה לה לשמיטה במדינת ישראל, הלכה למעשה. הכרעה זו - הכרעה קשה היא כיוון שאין ספק שצדדים משמעותיים בכיוון צמצום ההסתמכות על היתר המכירה מחייבים, בשלב ראשון לפחות, להזדקק לקולות ולהיתרים שונים.

מצד אחד, פוסקי ההלכה הרואים בהיתר המכירה היתר לגיטימי, צריכים להכריע האם עדיף לקיים את המצווה באופן שיחייב להיכנס לספקות הלכתיים ולהסתמך על קולות והיתרים, או טוב וראוי יותר להפקיע את המצווה מיסודה ע"י מכירת הקרקע. מצד שני, הפוסקים שאינם רואים בהיתר המכירה היתר לגיטימי, צריכים להכריע אף הם האם חשיבות הרחבת שמירת השמיטה בארץ ישראל מצדיקה - בבחינת "עת לעשות לה'..." את הרחבת ההיתרים המקובלים כיום - היתרים המספיקים אולי לשמירת שמיטה במגזר מצומצם, אך שוב אינם מספיקים ליצור תנאים שיביאו להרחבת שמירת השמיטה למגזרים רבים יותר, עד כדי שמירת שמיטה בקנה מידה ציבורי ממלכתי במדינת ישראל, או שעדיף לא להרחיב ולהוסיף על ההיתרים המקובלים, אף שבכך עלול גורלה של מצוות השמיטה להיחרף להמשיך להיות מופקעת בדרך, שלדעת פוסקים אלו, איננה מועילה.

הסכמתם של הפוסקים השוללים את היתר המכירה לקבל את ההצעות הללו כדרך לגיטימית, צריכה להתבטא ע"י נכונותם להורות לוועדות הכשרות לקלוט את התוצרת היהודית ולהעדיפה על פני תוצרת ערבית או תוצרת מיובאת. זאת, כיוון שחלק נכבד מההיתרים מתבסס על כך שהדברים נעשים למען הציבור ולטובתו, ואם הציבור איננו מעונין ואיננו קולט תוצרת זו הרי שהבסיס המרכזי להיתרים אלו נשמת כמעט לחלוטין⁴.

בדיון כזה יובא מן הסתם בחשבון גם המשקל החינוכי הרב שיש לקיום המצווה ביחס להפקעתה. ונראה, שמבחינה זו אין ספק, שמצוות השמיטה "תצא נשכרת" משמירתה, גם אם קיומה ע"י הציבור הרחב יהיה כרוך בהסתמכות על קולות רבות. שהרי חקלאים רבים יותר יהיו מודעים למצווה זו על פרטיה והלכותיה, וציבור גדול יותר של רבנים וחקלאים יתמודד עם האתגרים ההלכתיים והחקלאיים שמציבה מצווה זו בפני החקלאות וההלכה של העידן המודרני. וכך, קמעה קמעה, ילכו הדברים וישתכללו, ולאחר כמה שמיטות שבהן תקוים המצווה למעשה והציבור יורגל בפרטיה ודקדוקיה, תעוצב דמותה של מצוות

4. אין להתעלם מהעובדה כי בוועדות השמיטה מעורבים גם גורמים שונים הרואים בשנת השמיטה הזדמנות קלה לגריפת רווחים נאים. ברור שגורמים אלו מעדיפים לשווק בשנת השמיטה תוצרת שאין בה קדושת שביעית, שבה מותר לסחור ולגבות סכומים גבוהים יחסית עבור הפצתה בין שומרי השמיטה, על פני התעסקות בפירות בקדושת שביעית, שהעיסוק בהם כהלכה איננו יכול להניב תשואה כלכלית נאה. אין ספק שגורמים אלו מחבלים במאמצים הנעשים להביא לידי שמירת שמיטה כהלכה בקרב החקלאים, ויש להיזהר ולבחון היטב אם אכן העדפת תוצרת נכרים או יבוא על פני תוצרת בקדושת שביעית אכן נובעת מתוך יראת שמיים וחקפדה אמיתית על דקדוקי הלכה או שמא מקורה בחמדת ממון גרידא.

השמיטה במדינת ישראל, באופן מהודר ומכובד יותר, לאחר שבטלה מאתנו, כמעט לחלוטין, מאז שגלינו מארץ ישראל לאחר חורבן בית שני⁵.

אם נזכה לשיתוף פעולה והסכמה בין הפוסקים, שיש לפעול באופן נחרץ לקראת הרחבת שמירת השמיטה ללא הפקעתה, על בסיס הצעה זו או הצעה דומה לה, יש סיכוי שנחוש במשך רוח רענן שילווה את שנת השמיטה - רוח אחדות וחיות במקום קללת הפלגנות, הגזחנות והמרירות בקרב הציבור הירא את דבר ה', לה אנו עדים כיום מידי שבע שנים⁶.

כאמור, הכרעה זו איננה בידי ואיננה בסמכותי, ורק פוסקי הדור ומוריו הם שיכריעו האם הגיעה השעה לצעוד צעדים משמעותיים לשינוי מעמדה של מצוות השמיטה במדינת

5. בדרך כלל, פוסקי ההלכה מעדיפים שלא להינתק מה"גב ההלכתי" שמעניק היתר המכירה, ולכן גם כשמדובר על הצעות לשמירת שמיטה ללא היתר מכירה מועלה הרעיון של שימוש בהיתר המכירה "לחומרא". יתכן והדבר מוסיף עוד סניף לקולא, שמקל על פוסקי ההלכה לאחוז מבחינת ההלכה בכוחא דהיתרא, אך למעשה, ספק אם מצוות השמיטה יוצאת נשכרת מכך. זאת, הן בגלל היתרון הפסיכולוגי וכתוצאה מכך, האתגר והאמביציה שיש לאדם המקיים את המצווה על פני זה המפקיע אותה - יתרון שהינו למעשה גם יתרון אמיתי של גזול המצווה ועושה משאינו מצווה ועושה. והן בגלל היתרון הפרקטי הנובע מכך, והמתבסס על העובדה הפשוטה שמצווה שאיננה חובה - קיומה, בדרך כלל נשחק, ובמיוחד, אם היא כרוכה בקשיים. כיוון שקיומה של המצווה רפוי הוא, ממילא, גם הקשר למצווה נחלש והולך, וכך גם פרטיה, הלכותיה וכלליה נשכחים אט אט מתודעתו וידיעתו של הציבור. לכן, דווקא הידיעה שהמטעים והשדות לא נמכרו היא זו שתתן להקלאים את הכוח, את האתגר ואת ההכרח להתמודד עם הקשיים שיתקלו בהם במהלך הטיפול בעצי הפרי ובשיווק הפירות; וכמ"כ, תחייב את הרבנים להכריע הכרעות הלכתיות ברורות שיעצבו את המותח של שנת השמיטה במציאות החקלאות המודרנית של ימינו. רבנים חברים סיפרו, בשמיטת תשנ"ז, על חקלאים שביקשו לשמור שמיטה, אך לאחר שנפסק להם לעשות מכירה לחומרא בכרם, שוב לא ראו טעם להיכנס ללחץ הנובע מהקדמת הזמירה ולשנות מדרך הזמירה הרגילה, והם העדיפו לזמור כרגיל ע"י נכרים, שהרי ממילא מכרו את אדמותיהם. ההוראה למכור לחומרא והציאה, למעשה, את הרוח ממפרשיהם והקטינה מאוד את נכונותם ויכולתם לעמוד באתגרים שמציבה שמירת השמיטה.

שיקול חשוב נוסף שיש לקחת בחשבון הוא העובדה שאי מכירת הקרקעות תחייב התייחסות ספציפית לכל גידול וגידול ולכל טיפול וטיפול, שהרי ללא היתר המכירה - בניגוד למצב שלאחר המכירה, הנורמה היא שחל אסור, וממילא, יהיה צורך לשאול, לברר ולהעלות לדיון את נחיצותו והכרחיותו של כל גידול וגידול, ואת הדרכים ההלכתיות הטובות ביותר לעשות את מה שנחוץ באמת לעשות. כך היה למעשה צריך להיעשות גם לאחר היתר המכירה, בהתאם להנחיות הרבנים המתירים. אך כפועל זה נעשה רק במקרים יוצאים מהכלל, וכגודלם של היתרים כך גם גודלם של היתר זה, שההיתר פושט מהקבל וההגבלות נשכחות. עצם שינוי הנורמה מהסתמכות על היתר מכירה לשמירת שמיטה ללא הפקעת המצווה, תשנה לחלוטין את ההתייחסות למצווה זו ותביא להפכה חיובית במעמדה בקרב הציבור.

6. וזאת למרות שהפער המעשי בהנחיות ההלכתיות בין הסומכים על היתר המכירה ובין אלו המשתדלים לקיים את המצווה ללא הפקעה, איננו גדול, שהרי אלו כמו גם אלו משתדלים מצד אחד לצמצם את ההיתרים למינימום ההכרחי, ואלו כמו גם אלו זקוקים להיתרי מלאכה מינימליים כדי לשמור על השדות והמטעים מפני פגיעה. אשר על כן, גם אם לא נזכה להסכמה כזו ולשיתוף פעולה מבורך כזה בין פוסקי ההלכה, יש להשתדל לחתור, לכל הפחות, להסכמה מעשית כאשר לדרך שבה יש להנחות את הציבור הכללי כאשר למצוות השמיטה, כאשר המחלוקת שתישאר היא, שמצד אחד יאמרו פוסקי ההלכה המצדדים בהיתר המכירה שהם מעדיפים, ואולי אף מתנים, שלכל ההיתרים הללו חקדם מכירה לחומרא. ומצד שני, יאמרו האוטרים, שההיתרים הללו עדיפים על פני הסתמכות על היתר המכירה, אך אין היתרים אלו מקובלים עליהם כהנחיות עבור הציבור שלא סמך על היתר המכירה עד היום.

ישראל. ואנכי, רק אזרתי מותני, מתוך חיבה יתירה למצוות השמיטה, לקבץ ולאסוף - מעט משלי והרבה משל אחרים, הצעות ורעיונות שייסיעו ללבן סוגייה זו.

5. המהדורה השנייה - תוספות, הרחבות ונספחים

המהדורה השנייה של הספר יוצאת בערב שנת השמיטה תשס"א. מאז כתיבת הספר לפני למעלה משבע שנים נצבר ניסיון חשוב בשנת שמיטה נוספת, ובמקביל חלו שינויים מדיניים, פוליטיים וכלכליים שהשפעתם תורגש קרוב לוודאי היטב בשנת השמיטה הבעל"ט. ועדיין הצעות הדברים כפי שנוסחה במהדורה הראשונה עומדת בעינה, כמוכן, עם שינויים ועדכונים המתחייבים כתוצאה מהמציאות המשתנה.

בעיית המים שבראשית ערב שנת השמיטה תשס"א מעיקה מאוד על ישראל לאחר שנת בצורת קשה, מעוררת מחשבות חדשות ונוגות בנוגע לשמירת השמיטה כהלכתה. כואב עד מאד לחשוב כי אם ח"ו יביא עלינו הקב"ה בשנה השישית שנת בצורת נוספת דומה לזו שחווינו בשנה החמישית לשמיטה, תשובת הארץ את שבתה מאונס - מחוסר הקצאת מים לחקלאות, ואילו אם נזכה ובעז"ה תהיה שנת ברכה וטובה עד כדי קיום הבטחת התורה "וצויתי את-ברכתי לכם בשנה הששית", דווקא אז יתקשו החקלאים מאוד לשמור את שנת השמיטה כהלכתה. אין לנו אלא להתפלל שנוכה להבין ולהשכיל לקיים את מצוות השמיטה באהבה ומרצון ומתוך שפע ברכה ולא ח"ו מתוך אונס וחוסר ברירה, ונאמין שבזכות שמירת השמיטה נזכה בשפע ברכה בשש שנות המעשה.

מלבד מאות תיקונים שנערכו בגוף הספר המקורי לקראת הוצאתו מחדש (רובם תיקוני סגנון ונוסח, וחלקם תוספת באור או מראי מקומות חדשים), נוספו במהדורה הנוכחית (בשער הרביעי) שני פרקים חדשים שנכתבו כמאמרים בעקבות שנת השמיטה תשנ"ד:

האחד - אוצר בית הדין שליד תנובה בשמיטת תשנ"ד (נתפרסם בספר הזיכרון לרב יחזקאל דאום זצ"ל "משנת השמיטה" חלק ב'),

והשני - אוצר בית דין - לקראת שמיטת תשס"א (נתפרסם ב"המעין" ניסן תשנ"ה).

שני המאמרים הללו מתארים בהרחבה את מערכת אוצר בית הדין של "תנובה" בשמיטת תשנ"ד ואת המסקנות המתחייבות לגבי העתיד. בסיום המאמר השני מובאת הצעת עקרונות מעשית להקמת אוצר ב"ד של "תנובה" בתשס"א - הצעה שהינה התוצאה התמציתית המעשית העולה מכל האמור בשער זה.

כמו"כ, נוסף במהדורה זו שער נוסף - שער חמישי - העוסק בצדדים המחשבתיים של שנת השמיטה ובחשיבות המצווה וערכה בדורנו. בשער זה שלושה פרקים שכל אחד מהם נתפרסם בזמנו כמאמר:

שמיטה ושבייתה - על טעמי מצוות השמיטה כפי שעולים מעיון מדוקדק בפסוקי התורה ועל ההבדלים בהצגת השמיטה בפרשיות שונות בתורה - נתפרסם ב"המעין" תשרי תש"ם.

שמיטה ומקדש - על מרכזיותה וייחודה של מצוות השמיטה בתורה ובתנ"ך תוך כדי ניתוח מפורט ומחודש של מבנה פרשות "בהר-בחקתי" והמסקנות העולות מניתוח זה - נתפרסם במגדים ג.

מצוות השמיטה - ייחודה וחשיבותה בדורנו - על ערכה ומשמעותה של המצווה בדורנו ובתקופתנו - נתפרסם ב"המעין" טבת תשנ"ד.

להשלמת חירייעה צורף לספר כנספה מאמר נוסף שנתפרסם ב"תחומין" ז' - זריעה בגרמא בשביעית. עיקר המאמר דן בסוגיית שימוש במכשירי גרמא בשביעית, אך הוא עוסק בכל היחס למצווה וקיומה בדורנו. מכיוון שאחד מפרקי הספר עוסק בסוגייה זו ומביא את עיקרי הדברים קוצר המאמר שלא תהיה חזרה מיותרת על הכתוב בגוף הספר.

נספח נוסף הינם קטעים ספורים ממאמר מפורט ביותר - שמיטת תשמ"ז בכפר עציון - מאמר שנתפרסם כחוברת לסיכום שמיטת תשמ"ז בכפר עציון, בהוצאת ביטאון "המעין". החוברת מקבצת יחדיו את שלושת חלקי המאמר שנתפרסמו בביטאון זה בטבת, ניסן ותמוז תשמ"ח, והיא מתארת בפרוטרוט את ההתמודדות עם קיום מצוות השמיטה ביישובי גוש עציון בעת שכיהנתי כרב קיבוץ כפר עציון.

ספר זה הינו פרי של עיסוק אינטנסיבי בסוגיית השמיטה במסגרת עבודתי כרב קיבוץ כפר עציון בשמיטת תשמ"ז. נכונותו של הקיבוץ להתמודד עם אתגרים חדשים ללא מורא, והסכמתו לפתוח לדיון את שאלת דמותה של השמיטה בימינו - אפשרו לי לברר סוגיות אלו ולהגישן בפני הציבור הרחב.

הספר יוצא ע"י מכון "צומת" - צוותי מדע ותורה - בראשותו של הרב ישראל רוזן, שבפועלם הרב (בפיתוח מערכות, בכתיבה, בפרסום, בדיון ובארגון) בכל הנוגע לקיום התורה במציאות המודרנית של מדינת ישראל בימינו קנו להם יד ושם במפעל הציונות הדתית, ורשמו פרק חשוב ומכריע בעיצוב ההלכה ויישומה בימינו, תודה מיוחדת לרב רוזן שלא חסך מאמץ על מנת להוציא את הספר בצורתו הנאה ובמועד המתאים.

כמו"כ, יזכרו לטוב כל הרבנים, הקרובים והידידים הרבים שהקדישו מזמנם וקראו את הדברים, כולם או חלקם, עודדו וסייעו רבות בהוצאת ספר זה. לכולם מכיר אני טובה מעומק לבי ומודה, מעריך ומוקיר את עצתם וסיועם שהיו לי לעזר רב, ויהי רצון שיבורכו בכל מילי דטב.

אוסף ואשנה תודה וברכה יתירה ומיוחדת למו"ר הרב אהרן ליכטנשטיין והרב יהודה עמיטל, ולמו"ר ר' יונה עמנואל, להורי ולאשתי שהרבה מתורתם, גישתם, סגנונם ותבונתם משוקעים בספר זה.

זאב וייטמן

אלון שבות, שבט תש"ס